

Іменник у системі частин мови посідає центральне місце. Його центральність виявляється в семантичному, морфологічному, синтаксичному і словотвірному планах, що зумовлено, зокрема, розмаїттям категорій, які конкретизують предметність у термінах особи/неособи, конкретності/абстрактності, виконавця дії/її адресата, його словотвірною структурою та синтаксичними функціями. Іменник становить ядро дериваційної бази українського словотвору і має розвинену морфологічну структуру та великі можливості для поповнення словотвірного складу.

Стосовно інших частиномовних класів іменники являють собою великою мірою однорідну єдність. Проте всередині іменникового класу досить помітно вирізняються окремі групи іменників за семантичними і морфологічними характеристиками, які утворюють лексико-граматичні розряди, якими є, зокрема, конкретні й абстрактні найменування.

Абстрактні імена, які перебувають у точці перетину мови, мовлення й думки, демонструють унікальну здатність людини до узагальнення. Під час аналізу абстрактних імен одразу ж постають питання репрезентації, адже певні терміни іменують предмети такими, якими вони є, і їх звичайно називають “конкретними”, інші ж, навпаки, передають ідеї, концепти. До них належать “абстрактні” імена. Однак очевидно, що між предметами і словами немає прямого зв’язку. Існує швидше когнітивне фільтрування, здійснюване людиною.

Зазначимо, що вивчення абстрактної лексики української мови посідає доволі скромне місце в лінгвістичній літературі, хоч проблема співвідношення категорії мислення і частин мови давно цікавила лінгвістів з усіх країн.

Українські мовознавці П.Білоусенко, В.Горпинич, В.Грещук, Є.Карпіловська, Н.Клименко, І.Ковалик, В.Німчук, В.Олексенко, Л.Полюга та ін. приділяли увагу дослідженню словотвірної структури та семантики абстрактних іменників як у діяхронічному, так і в синхронічному аспектах.

Проте потрібно зазначити, що в дослідженнях абстрактної лексики

української мови простежуємо дві основні тенденції: уживання абстрактної лексики лише як ілюстративного матеріалу до побудови тих чи тих концепцій; аналіз окремих аспектів абстрактного слова, а саме – щодо розв’язання питання словотвірної структури абстрактної мовної одиниці, її граматичної характеристики, стилістичної належності, семантичної еволюції. З огляду на це виникає потреба комплексно дослідити особливості абстрактних іменників, що є потужним стилістичним засобом, який використовують українські майстри слова.

Поняття “абстрактний” Словник української мови витлумачує так: 1) той, що виник внаслідок абстрагування логічного прийому, за допомогою якого ми мислено відділяємо істотні властивості предметів, явищ від неістотних; 2) відірваний від дійсності, життя [53]. Здебільшого абстрактні іменники сучасної української мови належать до іменників-дериватів, утворених від інших частиномовних класів. Найчисленнішу частину абстрактних іменників становлять віддієслівні й відприкметникові іменники, які відтворюють семантику вихідних для них не іменникових основ.

Лексеми з абстрактним значенням становлять слова, які виражають поняття, що їх людина безпосередньо за допомогою органів чуття не сприймає. Переважна більшість таких слів містить словотворчі суфікси, які засвідчують їхню похідність від дієслів і прикметників. Лише незначну частину абстрактних іменників становлять непохідні з сучасного погляду слова на взірець *біда, горе, гул, гам* та ін.

Хоч у абстрактних іменників наявне предметне значення, однак воно співвідноситься не з денотатом, а з сигніфікатом і мислиться узагальнено. Усі абстрактні іменники мають в основі корені, пов’язані зі словами на позначення конкретних дій, ознак, процесів, які відображають відповідні явища навколишньої дійсності. Як зазначає О. Пономарів, “абстрактні іменники дають змогу мислити предметно, коли конкретного предмета немає. Слова на позначення абстрактних понять набувають усіх тих властивостей, що й слова на позначення конкретних предметів. Тому будь-яка абстракція не

є витвором чистого мислення. Основи її закладені в реальній дійсності, а значення слова є категорією відображення” [6, с. 170].

Художня література – одна з провідних галузей використання словотворення, основна функція якого – породження нових, вторинних одиниць, формування і розбудова лексичного складу мови. Оксана Забужко – одна з найпопулярніших письменниць початку ХХІ ст., яка активно використовує абстрактні іменники, що виконують функцію номіналізації та створюють текстову номінацію.

У мовотворчості Оксани Забужко можна виокремити кілька основних тематичних груп абстрактних іменників. До першої групи належать деривати, що позначають людський досвід, знання, вміння, навички (*невмілість, вправність, молодість*) риси характеру, вдачу, моральні принципи (*вірність, впертість, підлість, зверхність, гордість, жорстокість, соромливість, відповідальність, щедрість, завзяття, співчуття*), фізичний стан (*нездужання, запаморочення, непритомність, втома, інвалідність*), вияви інтелектуального розвитку людини (*мудрість, тупість*) почуття людини (*розпука, ненависть, обурення, кохання, радість, злість, розчарування, хвилювання, жаль*). Пор.: *Дарма що за ним досвід і **вправність** – я меткіша за нього, я рухливіша, і на мені нема зайвої ваги...* [2; с. 165]; *...і розпливлася в усмішці, аж трохи прокліпнувшись із неборної, мертвецької **втоми**: спати, спати...* [2; с. 150]; *Мілену засліпило, як блискавкою, довгим, усеньке тіло вздовж поймаючи дрожем **ненависти**, дуже схожим на любовний* [2; с. 140]; *...всі провадили, трохи не попід руки, молоденьку напівнепритомну з **хвилювання**, пажиком стрижену русявку з ніжно опуклими вилицями й тендітним гострим носиком...* [2; с. 146]; ***Підлість** є підлість, Дарусенько, і терміну давности не має* [2; с. 46]; *...Марія лежала потім мовчки, відвернувши голову на бік, так що навіть дихання не було чути: попервах, зараз по шлюбi, він гадав, то од **соромливості**, і це зігрівало ще більшою до неї ніжністю...* [2; с. 81]; *...вона-бо твердо засвоїла од матері, що для сільських парубків у них зависокі пороги, і хто з них цього не тямив, дивував*

її єдино не сказанною **тупістю**... [2; с. 79].

Другу групу формують назви процесів, дій та способів їх виконання, напр.: занурення, лікування, буяння, полювання, чекання, ридання, длубання, кавування, виживання, белькотіння. Пор.: ...Дарка стала бачить перед собою тільки цю незручно завмерлу, ніби в **чеканні**, підібгану в коліні ногу, так невагомо сперту на носачок... [2; с. 36]; ...уу-у, яка ж я була ідіотка!.. – і нічні **ридання** в подушку: глухо, давлячись, щоб не почули батьки... [2; с. 37]; Артемчук теж десь за кордоном, повезла дитину на **лікування**, щитовидна в малої... [2; с. 45]; Глипнула на Послання: той спокійно допив каву маленькими ковтками, правда, без жодних ознак отієї нетривкої розслабленої комфортності, яка товаришить **кавуванню**... [2; с. 191].

Третя група охоплює найменування властивостей, якостей, характеристик предметів чи істот (**недовершеність**, **інтенсивність**, **безгучність**, **ламкість**, **пухнявість**, **монументальність**) та лексеми, які характеризують стосунки між людьми (**розуміння**, **дружіння**, **притягання**, **знехтуваність**, **споневаженість**). Пор.: ...вона помпувала загрозу з такою смертоносною **інтенсивністю**, що дівчинка-пуголовок заметалася в своєму водоймищі... [2; с. 6]; Бодай цим **розумінням** вона завдячує Ленці. Бодай цим [2; с. 55]; Дивна суміш **знехтуваності**, **споневаженості** і **статевої**, й вікової, ну й жіноцької, вже ж не без того: як-не-як Ленцю було обрано, **факт очевидний і необорний**... [2; с. 176];

Іменники з просторово-часовим значенням утворюють четверту групу, напр.: **безмежність**, **безвість**, **нескінченність**, **вічність**, **світання**, **смеркання**. Пор.: **Вибратись, проте, все не ставало часу – починалися жнива, й за цілоденною, від світання до смеркання, роботою**... [2; с. 96]; ...інакше **Ленчине падіння і її потягло б за собою кудись на безвість**... [2; с. 38].

Ці групи іменників вияскравлюють художній текст, надають йому особливої виразності.

Однак не слід забувати, що “абстрактність іменника часто залежить від ситуативних і контекстуальних умов” [3; с. 29]. Відсутності чіткого

розмежування абстрактних і конкретних найменувань сприяє, наприклад, і те, що в процесі розвитку мови абстрактні іменники з часом можуть переходити в розряд конкретних, напр.: *варта* – опредметнена дія і *варта* – група людей, яка виконує цю дію.

Виразником, носієм значення опредметненої дії, у першу чергу, є дієслово. Проте вияви динамізму можуть передавати також іменники. Значну групу абстрактних іменників в оповіданнях Оксани Забужко становлять слова зі значенням узагальненості, утворені від основ дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів, найпродуктивнішими з яких є форманти **-анн-(-яnn-)**,

**-енн- (-єnn-), -інн-**, напр.: *сopіння, лікування, ридання, гоготіння, блукання, мовчання, кепкування, бурмотіння, скавуління, ласування, поливання, читання, тріпотіння, нарікання, ридання*. Пор.: – *А, це з Сіцилії, – з ноткою незрозумілого **кепкування** в голосі обізвався він* [2; с. 175]; *Від неї віяло – вимкненим звуком щенячого **скавуління**, котрий, хоч і не краючи слуху, продовжує тоскно коливати повітря* [2; с. 227]; *Її вкинуло в жар: у його одностайному **бурмотінні** був пекучий надих пустелі* [2; с. 235]

Менш продуктивним є словотвірний тип із суфіксом **-тт-**, напр.: *прокляття, каяття, співчуття, життя, відкриття, відчуття*. Іменники з цим суфіксом утворюються як від дієслів доконаного виду, так і дієслів недоконаного виду. Пор.: *Що Дарка запам'ятала – це Ленчині капронові колготки: більшість дівчаток у класі носила ще бавовняні, білі і коричневі, побрижені або пухирями повіддувані на колінах і чомусь вічно, о **прокляття** планового виробництва, заглибокi в промежині...* [2; с. 24]; *Ленця ж була гутаперчевою, як та піккасівська гімнастка, знай шугаючи в обхід Дарчиного натиску, мов на гойдалці, туди-сюди, від розпачливого **каяття**...* [2; с. 28].

Значну групу абстрактних іменників віддієслівного походження становлять слова, утворені суфіксальним способом від префіксальних основ, пор.: *жити – виживати – виживання, сидіти – посідати – посідання,*

*трясти – стрясати – стрясання, поглядати – споглядати – споглядання, мішати – змішати – змішання, хвалити – схвалити – схвалення, дихати – вдихати – вдихання, тлумачити – витлумачити – витлумачення. Напр.: ...довелося Римочці отримати перший урок на виживання в суспільстві... [2; с. 21]; ...і від тривожного змішання цих двох таких різних і в чомусь, однак, перехресних потоків чуття Ганнуса ще довго не могла отямитись по тому... [2; с. 79].*

У системі віддієслівного творення іменників зі значенням опредметненої дії поряд з дериватами, утвореними за допомогою матеріально виражених суфіксальних морфем, представлені деривати, що постали за допомогою нульових суфіксів. Для найменувань чоловічого роду твірною є основа інфінітива з усіченою фіналлю, пор.: *крик ← кричати, гук ← гукати, гомін ← гомоніти, глум ← глумитися, сміх ← сміятися. Напр.: Рада повалилася в крісло серед тераси, трусячись од трошечки силоватого сміху [2; с. 177]; ...навіть правдивого гарбуза ні разу не вкотила, вбачаючи щось і для себе понижене в такому безецному виставлянні парубка на глум... [2; с. 87]; ...насподі всіх її, хоч як гарячих, молитов насправді чорним камінчиком лежав один тільки здушений крик... [2; с. 74].*

Віддієслівні іменники жіночого роду за допомогою нульових суфіксів утворюються переважно від префіксальних або безпрефіксних дієслівних основ, пор.: *туга ← тужити, нудьга ← нудьгувати, мука ← мучитися. Напр.: Всі почуття, що по-справжньому в'яжуть нас з іншими, ... походять від цієї потаємної туги за іншим життям... [2; с. 43]; ...вона таки, хай йому грець, піде, хоч її й наперед підмлює від нудьги... [2; с. 19].*

Особливе місце серед значної частини лексичних одиниць, які за своїм змістом співвідносні з конкретними ознаками, властивостями реальних об'єктів, посідають відприкметникові іменники. Вони називають абстрактну ознаку, яка передбачає наявність у предмета якості, властивості, що зумовлені твірним прикметником, або його стан, на який також вказує твірний прикметник.

Найбільша кількість деад'єктивних іменників жіночого роду зі значенням опредметненого якісного стану, які використано в оповіданнях Оксани Забужко, утворилася за допомогою суфікса **-ість**, напр.: *вірність, підлість, долегливість, ніжність, вправність, молодість, привабливість, довершеність, жорстокість, винахідливість, вгодованість, ламкість*.

Відад'єктивні назви якості, утворені за допомогою суфікса **-ість**, спричиняє зміну загального категорійного значення, тобто заміну значення атрибутивності на предметність і заміну синтаксичної функції, але лексичне значення при цьому залишається незмінним. Іменники на **-ість** “фактично переймають, засвоюють, відтворюють лексичні значення твірних” [1, с. 13-14].

Кількісно переважають в оповіданнях О.Забужко деад'єктиви жіночого роду із суфіксом **-ість**. Вони означають:

1) внутрішні якості осіб, предметів, напр.: *ламкість, вірність, гордість, соромливість, впертість, малодухість, ніжність, жорстокість, злість, зверхність*. Пор.: *Це я, – слабнучи од ніжності, без слів мовила Рада...* [2; с. 79]; *Потім вона подумала – думка була з іншого, дотеперішнього світу, – що в Чорниша, мабуть, блохи, – і, відтрутивши собаку, встала, трохи соромлячись цієї своєї малодухості* [2; с. 170];

2) зовнішні якості осіб, предметів, напр.: *вгодованість, дорослість, пухнявість, привабливість*. Пор.: *...Міленіні зіниці загіннотизовано розширялися в кадрі, що, як запевняють фізіологи і є головною запорукою привабливості...* [2; с. 125]; *...станула з лиця, як сніг по весні, дітвацька пухнявість – прорисувався чисто тобі парусний лик, хоч на тарелях карбуй...* [2; с. 67].

Порівняно небагато абстрактних іменників на **-ість** утворено від основ прикметників, які виражають просторово-часові ознаки, напр.: *безмежність, безвість, нескінченність, вічність*. Пор.: *тут навіть якийсь натяк на безмежність, на проєкцію себе у всесвіт...* [2; с. 158]; *“Правда? – радісно перепитував він у трубку. – Вам сподобалося? А коли ви до мене прийдете, я*

вас цілу **вічність** не бачив?..” [2; с. 230].

Невелику групу за частотою вживання в оповіданнях авторки становлять абстрактні іменники, утворені за допомогою словотворчого суфікса **-от-**, який надає відприкметниковим іменникам стилістичної маркованості. Він приєднується до основ прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, предметів або їхні зовнішні ознаки, пор.: *правий – правота, підлий – підлота, марний – марнота, смішний – сміхота, мерзлий – мерзлота*. Напр.: *Вона розбивалась об його незворушну історичну **правоту**, наче ластівка об шибку* [2; с. 230]; *...всього на віку набачилися й сповна знають **марноту** людських зусиль...* [2; с. 69]; *Ну не сміхота?! – а однак це не була **сміхота**, радше натяк на якийсь незрозумілий поглум...* [2; с. 177]; *...свідомість власної – не відробиш – скоєної **підлоти** її таки підтрювала, лежала десь там на дні, як несподвигма каменяка...* [2; с. 40].

До відад’єктивних іменників на позначення опредметненого стану належить і порівняно невелика група множинних іменників. Вони є номінаціями внутрішніх якостей осіб, явищ тощо. На вираженні цього словотвірного значення у множинних іменників спеціалізується суфікс **-ощ-**, напр.: *ревнощі, пестощі, святощі*. Суфікс **-ощ-** безпосередньо приєднується до твірної прикметникової основи, при цьому не відбувається ніяких морфологічних змін. Пор.: *...всі їхні тремтячі припадання до себе, всі палкі поцілунки й рясніючі, по наростаючій, **пестощі** вибухали не самі собою, тобто не з чисто тілесного інтересу як потім з хлопцями, а, щоразу й незмінно, розв’язкою якої-небудь чергової емоційної нактурки...* [2; с. 32]; *Мілена, роздратована нестак чоловіковими марними **ревнощами**, як тим, що от же ж, і вдома не дають розслабитись, вигукувала (все-таки підлещена), – мовляв, на фіга він їй здався, той італієць...* [2; с. 130].

Кількісно невелику, але цікаву з точки зору використання та з лексико-граматичного погляду групу в оповіданнях Оксани Забужко становлять абстрактні назви відіменникового походження. Такі слова творяться від основ іменників за допомогою ряду суфіксів завдяки яким семантика



конкретних іменників абстрагується значною мірою і набуває характеру узагальненості.

Відіменникові абстрактні іменники творяться за допомогою суфіксів **-ств(о)**, **-цтв(о)**, які означають властивість, стан, суспільні поняття, напр.: *дитина – дитинство, капітан – капітанство, пророк – пророцтво, автор – авторство*. Пор.: *Над цілим твоїм **дитинством** кружляли безтілесні жіночі імена, міняючись місцями...* [2; с. 5]; *Десь під ту пору саме почала гарнішати, і то якось стрімголов, – завчасу, шелестіло поміж себе **жіноцтво**, осудливо бгаючи губи...* [2; с. 67]; *В голосі їй стояло, мов пам'ятник, – слупом – **торжество** матері, котру, з якого боку не глянь, нема в чому звинуватити* [2; с. 43]; *...її першість у класі, олімпіади, **капітанство** в шкільній команді – все було смішним і мізерним...* [2; с. 30].

Досить часто у своїх оповіданнях авторка використовує іменники з непохідними основами. Кількісно вони становлять значно меншу групу, ніж іменники з похідними основами. Це пов'язано з тим, що іменники в мові виникли значно раніше, ніж прикметники, і з часом вони втратили свою похідність, тому на сучасному етапі важко встановити їх первинне значення.

Семантика абстрактних іменників із непохідними основами має предметний узагальнений характер, напр.: *світ, смерть, воля, сила, слава, ідея*. Пор.: *...такі обличчя катапультуються в **світ** мовби навмисно на те, щоб розворушити в нас нормально притуплене відчуття крихкості живого...* [2; с. 17]; *...раз, приміром, привіз Ганнусі з ярмарку шовкових бинд, червоних і синіх, як справжній дівці, а Оленці тільки горіхів і родзинок, з'їв – ото й усієї **слави**...* [2; с. 65]; *...**смерть**, зрозуміла Рада, а та вже гукала голосом базарної перекупки: “Давай-давай, я давно на тебе жду!..”* [2; с. 217].

Отже, особливістю мови оповідань Оксани Забужко є активне використання абстрактних іменників на позначення опредметненої дії (з найрізноманітнішими її різновидами), стану, твірними основами для утворення яких послуговували здебільшого прикметникові й дієслівні основи.

Словотвірне значення в цих іменниках передають суфікси **-ість, -от-, -ощ-, -анн, -енн, -інн, -ств, -цтв** та ін. Використання абстрактних іменників дає змогу відтворити індивідуальні особливості авторського художнього мислення.

### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
2. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – 4-те вид. – К.: Факт, 2009. – 260 с.
3. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV– першої половини XVII ст. /Л.М. Полюга. – К.: Наукова думка, 1991. – 240 с.
4. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айлант, 2001. – 240 с.
5. Словник української мови / В 11-ти т. – К., 1970-1980.
6. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.

**Джерело:** Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С.157-161.